

ICH UND DU

Sinds de aanvang van de industrialisatie is het collectieve wonen een minder gebruikelijke woonvorm geworden. Voor de postindustriële mens beantwoordt het private wonen niet alleen aan individualistische behoeften, het is – vooral in Vlaanderen – ook het gevolg van gestimuleerde maatregelen in het naoorlogse beleid. Toch kreeg het collectieve wonen door de geschiedenis heen steeds opnieuw aandacht. En dus ook vandaag de dag. Vooral in het Duitssprekend gedeelte van Europa zijn nieuwe vormen van collectief stedelijk wonen erg in trek. Is die hernieuwde aandacht voor de collectieve ruimte een modetrend of gaat ze terug op een dieperliggende menselijke behoefte?

Ik en jij. Zo heet het boek van de filosoof Martin Buber uit 1923. Het boekje is een filosofisch-theologische en ietwat mystieke tekst die het midden houdt tussen een traktaat en een gedicht. Het is sober en helder geschreven. Het boek is meermaals vertaald en herdrukt en is een soort mijlpaal geworden in de intellectuele geschiedenis van de 20ste eeuw. De tekst is een zoektocht naar de tweevoudige relatie van de mens: met de ander enerzijds (Ik-Jij) en met God anderzijds (Ik-Het). Toch kan de tekst, mijns inziens, ook interessant zijn voor niet-gelovige architecten, sociologen en stedenbouwkundigen. In de Nederlandse vertaling staat op de kaft, in een ovale zwart-wit foto, het strenge maar vriendelijke hoofd van de bebaarde filosoof. Als je het boek openslaat begint het als volgt:

De wereld is voor de mens tweevoudig naar zijn tweevoudige houding.

De houding van de mens is tweevoudig naar het tweevoud van de grondwoorden die hij kan spreken.

De grondwoorden zijn geen afzonderlijke woorden, maar

woordparen.

Het ene grondwoord is het woordpaar Ik-Jij.

Het andere grondwoord is het woordpaar Ik-Het; zonder verandering in betekenis van het grondwoord

kan voor Het ook een van de woorden Hij en Zij in de plaats komen.

Ook het Ik van de mens is dus tweevoudig.

Want het Ik van het grondwoord Ik-Jij is een ander Ik dan dat van het grondwoord Ik-Het.

Het Ik, zo betoogt Buber, bestaat door een tweevoudige relatie: met Jij en met Het (of met Hij of Zij, zo je wil). Op zichzelf heeft een Ik geen betekenis. Alle menselijke leven wordt bepaald door enerzijds een verhouding tot de ander en anderzijds een verhouding tot het geheel daarbuiten, dat zou kunnen duiden op God maar dat kunnen we ook lezen als: tot de totale mensheid, de publieke ruimte. Wat we dus nodig hebben om als individueel wezen te ontwikkelen is enerzijds de ontmoeting met de ander en anderzijds een verhouding tot de wereld. Een wereldverbeterende moralist die onaangenaam is in de dagelijkse omgang is niet de persoon

die wij als mens hoog inschatten en anderzijds mijden we ook de oppervlakkige medemens, die volledig betrokken is op de anderen, maar niets te melden heeft over de toestand van de wereld als geheel. We erkennen met Buber dat beide relaties belangrijk zijn.

Het private (Ik) bestaat bij gratie van het openbare (Het)

De tweevoudige woonconditie

Onze woonconditie vertaalt zich ook in een dubbele Buberiaanse relatie. We kunnen het wonen herleiden tot een relatie met het publieke enerzijds en met het collectieve anderzijds. Ook op ruimtelijk vlak ervaren we die dubbele relatie. Het private (Ik) bestaat bij gratie van het openbare (Het). In een complexer wordende maatschappij, vanaf het moment dat arbeid meer en meer buitenshuis gebeurt, ontstaat de private ruimte als de plek om je terug te trekken uit de maatschappij.

De relatie tussen Ik en Jij relateren we meer aan de collectieve ruimte. Een gedeelde ruimte waarbinnen we alle mensen die er toegang toe hebben, persoonlijk kennen, een gedeelde ruimte die eerder geassocieerd wordt met het dorp dan met de stad. Hoewel de tegenstelling tussen dorp en stad achterhaald is, blijven beide condities als woonverlangen bestaan. Het verlangen om enerzijds binnen de herkenbaarheid van een buurt met de ander een relatie aan te gaan en anderzijds het verlangen om een woonmilieu in verhouding te brengen met een ruimer publiek geheel. Als ik woon ga ik mij dus vanuit mijn private ruimte anders gedragen tegenover het collectieve dan tegenover het publieke. Wonen, kunnen we stellen bestaat uit enerzijds een onmiddellijke relatie met de ander in een collectieve ruimte en een afstandelijkere relatie met het publieke buiten.

De Ik-Het tegenstelling vervaagt

Vandaag de dag doet er zich een uniek fenomeen voor in de relatie tussen Ik en Het, tussen het individu en de hele wereld. We zouden kunnen stellen dat in de fysieke wereld er altijd een ruimtelijke tegenstelling heeft bestaan tussen Ik en Het. Het Ik manifesteert zich door afscherming van het gehele Het. Ofwel keer ik mij in mezelf, ofwel richt ik mij op de gemeenschap. Zoals de oude Griekse proto-democraten konden kiezen om zich, ofwel in de beslotenheid van hun huis aan studie te wijden, ofwel zich in de openbare ruimte te begeven op de markt. Vandaag de dag lijkt die ruimtelijke tegenstelling tussen Ik en Het te vervagen. Je kan in de beslotenheid van je eigen kamer je richten tot de hele virtuele wereld, online in real-time. Je kan dat anoniem doen, zonder naam, zonder persoon, zonder herkenbaar Ik. Het is niet noodzakelijk om in het publieke debat uit te blinken in scherpzinnigheid, het is zelfs niet noodzakelijk om je mening te verkondigen. Het volstaat om je miljoenen volgers een blik te gunnen op de trivialiteiten van je dagelijks bestaan. De relatie tussen Ik en Het, tussen het individu en de publieke ruimte, lijkt niet meer te leiden tot de ontwikkeling van een Ik maar tot het verdwijnen ervan. Maar ook de Ik-Jij relatie staat onder druk. De contacten die ik met mijn naasten, met mijn familie en vrienden onderhoud, kan ik ook perfect organiseren zonder de ander(en) fysiek te ontmoeten. Ik kan via tekstberichten, live en zelfs in beeld met hen communiceren waardoor ik alle gewoonten van de levende ontmoeting, virtueel kan nabootsen. We kunnen dus stellen dat de ontwikkeling van de beide relaties die het individu ontplooiën, ruimtelijk onder druk staan.

Verder in het boekje tracht Buber uit te leggen dat het Ik uit de

Ik-Jij relatie een ander Ik is dan het Ik uit de Ik-Het relatie. Ons individu ontwikkelt zich op twee sporen: enerzijds leren we uit de directe contacten van onze naasten (Ik-Jij) en anderzijds leren we uit anonieme contacten met onbekenden. We herkennen allemaal het verschil tussen het intieme gesprek met één van onze beste vrienden en het oppervlakkige gesprek over het weer met het oude dametje op een bankje in het park. Beide momenten voeden ons als individu, maar op beide momenten zijn we een ander Ik, we gedragen ons verschillend in beide situaties. Maar als onze sociale ontmoeting meer en meer in de virtuele ruimte plaatsvindt dan betekent dat een vervaging van de unieke dubbele Ik-ervaring. Zowel de ontmoeting in de Ik-Jij relatie als die in de Ik-Het vervormen tot een eenduidig virtueel contact. Meer dan ooit lijkt de sociaalruimtelijke component van architectuur van belang om de diversiteit aan reële, tastbare ontmoetingen te begeleiden.

Alle werkelijke leven is ontmoeting

Het belang van architectuur

Beschouwen wij een collectief woonensemble. Enkele private plekken gegroepeerd rond een collectieve buitenruimte afgeschermd van de fysieke publieke wereld. Maar binnen zijn de private plekken verbonden via schermen en netwerken met een virtuele openbare wereld. Teruggetrokken in onze interieurs vervaagt het verschil tussen het openbare en het collectieve leven, elke onbekende wordt een vriend. Of onbekenden en vrienden worden op dezelfde manier met dezelfde communicatiemiddelen benaderd. Voor die verwarring en de gevaren daarvan moeten wij onze opgroeiende kinderen waarschuwen omdat het onderscheid tussen de nabije en de verre vriend onduidelijk wordt in een virtuele communicatie. Maar misschien juist daarom wordt het vormgeven van de collectieve ruimte de uitdaging van de ruimtelijke ordening van de toekomst: als de plek waar de Ik-Jij relatie kan ontwikkelen, afgezonderd van de Ik-Het relatie

Architectuur zal zich dus in de toekomst moeten oriënteren als: *De kunst van het organiseren van de ruimtelijke ontmoeting.*

Omdat het nu eenmaal waar is wat Buber zegt: *Alle werkelijke leven is ontmoeting.*

Literatuurselectie

Buber, M. (1998). *Ik en Jij*. Utrecht. Erven J. Bijleveld

Schmidt Susanne Ed. (2019). *A History of Collective Living, Forms of Shared Housing*. Basel. Birk häuser Verlag GmbH.

Erik Wieërs (erik@collectiefnoord.be) is als docent verbonden aan de faculteit Ontwerpwetenschappen van de UA, waar hij architectonisch ontwerpen doceert. Hij was stichtend vennoot van Meta architectuurbureau en Huiswerk architecten. Hij is lid van de Welstandcommissie van de stad Antwerpen. In 2011 richt hij Collectief Noord op, samen met Pieter Eeckeloo, Christopher Paesbrugge, Hans Van Bavel en Peter Wils.

